

Др Недељка В. Бјелановић

*ПЕЧАЛНИ ТРУДБЕНИК И SPIRITUS RECTOR:
СУДБИНА ЗБИРКЕ ХРОНИКА МОЈЕ ВАРОШИ*

У раду је приређена и прокоментарисана негативна рецензија Живка Милићевића на рукопис *Хроника моје вароши* Момчила Настасијевића, поднијета Српској књижевној задрузи 1931. године. Рецензија је поднијета недатирана; година када је настала одређена је накнадно. Чува се у Архиву Српске књижевне задруге. Свједочанство је не само једног превратничког, поетичким супротностима богатог времена, него говори много и о личностима – актерима, о књижевним зајевцима, и уопште о културним приликама у беспримјерно колоритном међуратном периоду.

Кључне ријечи: Момчило Настасијевић, Живко Милићевић, *Хроника моје вароши*, Српска књижевна задруга, поезика, авангарда.

1. Обликовање канона једне литературе најприродније зависи од процјена и одлука – подразумијева се широке, помало безобличне читалачке публике (у синхронијским и дијахронијским пресјецима, међу савременицима или насљедницима), али, не мање важно, и од конкретних, појединачних утисака и пресуда које доносе и саопштавају *први* читаоци одређеног књижевног дјела. Ти су први критичари што саопштавају цјеловит утисак често и судбоносно важни – било да ријеч о самом аутору (примјерице Гогољу који је спалио други дио *Мртвих гуша*), више или мање благонаклоном пару пријатељских очију/ушију, или пак рецензенту или цензору који о судбини дјела доноси суд што у дотичном тренутку претеже.

У нашем времену, кад су и са тзв. *самизгајта* као феномена спали чар новине и аура специфичног социокултурног геста, када је чини се лакше него икада, барем ако вам финансије дозвољавају, објавити рукопис, и када је готово неподношљиво једноставно, уз услов да имате интернет-конекцију и нешто знања о приређивању електронске форме рукописа, дати читаоцима на увид своје књижевно дјело, фигуре уредника и рецензента губе не само свој полубожански ореол присутан само двадесетак година уназад,

него и јасне обресе и конкретне функције. Закони тржишта преобликовали су, заправо запосјели парадигму која одређује шта се, када, у којој форми и под којим условима објављује.

Ипак, прије нешто мање од једног вијека, издавачка пракса изгледала је знатно другачије. Прост увид у случај који излажемо један је од доказа, премда нам се може учинити да у то разбашурено, у издаваштву скоро па хистеријично продуктивно доба како српске тако и европске авангарде, никаква правила нити ограде, па ни уредничко-рецензентске фигуре, нису могле имати некаквог пресудног значаја. Овај текст, и интегрална грађа која се у њему у виду прилога презентује, доносе нам као живу слику историју једног занимљивог случаја у нашем издаваштву, али и у историји наше књижевности и нашој културној повијести уопште. Понешто необичним путем *Хроника моје вароши* најприје се структурирала (овећа прича из двадесетих година разгранала се до концепта *хронике лирских казивања*, све приче објављене су прво у периодици, потом прерађене наново приликом увршћивања у збирку – од ситних интервенција до темељних преправки, које укључују и измјене наслова), а затим заобилазним путем објављена и ушла у канон наше књижевности. Процес је текао од веома негативне рецензије, и посљедичног одбијања за штампу, преко жучне реакције аутора која је остала без одјека, затим поразног текста једног од неприкосновених ауторитета тадашњег, а у неку руку и садашњег времена, до објављивања дотичног рукописа послје ауторове смрти. Затим су услиједили прештампавање, бројни ауторски и антологијски избори, онда два издања сабраних дјела (од којих је једно критичко), увршћивање у школске и студијске програме – процес тече до извршене канонизације безмало шест деценије послје догађаја на којима је фокус у овом тексту.

Ако постоји аутор чије необично стваралаштво, изнутра, предвиђа властиту судбину – онда је то свакако Момчило Настасијевић. Затомљавана понајприје од њега самог, самопрегорно, у искушењу смо да кажемо мазохистично, а онда, по његовој смрти, доктринарно и системски, *мајерња мелодија* тог дјела налазила је свој пут као вода – непредвидиво, и незауостављиво. Тако је и за *Хронику моје вароши* негативна, на махове и беспотребно брутална и цинична, критика (из два утицајна пера, како ћемо видјети нешто доцније) представљала само краткорочно одлагање до помалања збирке испод штампарске пресе.¹

¹ У *Српском књижевном гласнику* 16. марта 1938. излази библиографија Момчила Настасијевића, коју је сачинио Живорад Јовановић, са краћим уводом о пишевом животу. Јовановић је дао преглед свих издатих и неиздатих Настасијевићевих дјела за које је знао, написао текстове које су у вези са тим дјелом изашли, и додао неке текстове који су се појавили након ауторове смрти. Аутор библиографије наводи да су, између осталог, у рукопису остале двије нештампане Настасијевићеве збирке приповједака: *Хроника моје вароши* и *Приповјетке* (1914–1917), које су убрзо потом штампане у оквиру *Целокућних дела* (приређивач Винавер) као књига IV – *Хроника моје вароши*, 1938. и књига VIII, *Ране приче*, 1939.

Истина, из ове наше земаљске перспективе самом Настасијевићу није ништа могло значити исправљање неправде које је почело одмах по његовој смрти и трајало деценијама послје – негативна (и неправедна) рецензија аутору одбијеног рукописа приуштила је много горких часова. Ово се јасно види из кратког чланка приповједачевог који ћемо пренијети нешто касније.

Али, прије него што се посветимо спорним текстовима, неколико ријечи о самом рецензенту. Живко Милићевић рођен је 1896. године (двје године је млађи од Момчила Настасијевића) у селу Кораћици под Космајем, гдје је похађао и основну школу. Средњу школу и Филозофски факултет завршио је у Београду. Сарадник *Полиџике* постао је одмах по крају Првог свјетског рата, 1919. године, а уредник овог листа био је у два наврата – од 1923. до 1941. и од 1950. до 1953. Послије Другог свјетског рата запослен је краће вријеме као један од уредника Радио Београда. Осим уредника у *Полиџици* (по питању књижевног живота – изузетно утицајна позиција²), Милићевић је у краћим временским интервалима уређивао и *Мисао* и *Венац*. Винавер га означава као једну од најутицајнијих фигура у књижевном животу Београда тридесетих година, као некога ко умногоме одлучује да ли ће се, када и како нешто објавити. У биљешци о писцу на крају Милићевићеве књиге *Творци и њумачи* аутор скромно напомиње да „број редигованих рукописа штампаних књига међутим није потребно ни наводити“.

Осим тога, Милићевић је и као писац био веома плодан. Објавио је неколико збирки поезије, избора путописа, затим бројне критике (писао је и позоришну критику) и огледе у вишедеценијском распону, које је сабрао у издањима књижевних хроника и есеја. Дјело му је било обимно и разноврсно, али према свему судећи није преживјело суд времена, упркос томе што је међу савременицима било доста хваљено (између осталих, о Милићевићевој поезији врло похвално је писао Сима Пандуровић). Једно краће вријеме обављао је и функцију председника Удружења новинара Србије. Био је, дакле, веома утицајан, у дужем временском, вишедеценијском распону, радио је и писао много и није био несклон да уђе у полемику и да дуго памти оно што је сматрао за грешку или неправду.

Умро је у Београду, 1975. године.

Новица Петковић је у критичком издању *Сабраних дела Момчила Настасијевића*, 1991, прозу сабрао у књизи 3. У њој су дате збирке *Из њамној вилајетја* и *Хроника моје вароши* онако како их је писац сам сложио (приређивач изричито напомиње да су се свуда поштовале „пишчева замисао и воља“), док је остатак прозне грађе сложен у одјелцима *Верзије* и *Ране њриче*, чији је редослијед установио Петковић. Фрагмент „Четврто рођење Каче“ Петковић је ријешно да стави у засебан одјељак *Вилајетја* – „Додатак“ – јер му је евидентно створио недоумицу организационе природе.

² У полемици коју је повео с Милићевићем, у листу *Игеје*, на коју ћемо се осврнути касније, Винавер наглашава да се Милићевић огријешно о позицију појачане одговорности, јер је „могао и смео криво да обавести читаоце *Полиџике*“, а тај дио заинтересоване јавности представља „највећи део писмених људи у нашим крајевима“ (ВИНАВЕР 1935: 2).

2. Вратимо се сада поменутом Настасијевићевом чланку, иако он строго хронолошки није на првом мјесту у нашој причи о случају *Хронике*, и то стога што се у њему наилази на а) непосредан повод Настасијевићевог оглашавања 2) очигледан дубљи, персонални разлог иза тог повода, а оба иду на рачун Живка Милићевића. Посједујемо, дакле, непосредно свједочанство, иако се Настасијевић релативно ријетко оглашавао поводом сопственог дјела.³ У тексту насловљеном *О раду у Српској књижевној заједници*, он наводи околности под којима се случило да *Хроника* буде неопозиво одбијена за штампу. Текст је кратак па ћемо га пренијети у цјелости:

---

³ Истине ради, треба напоменути да полемикама овај аутор није био до те мјере несклон да му се припишу одреднице *мученик* и *свештац*, или „пословично суздржан“, на које се често наилази уз његово име у нашем културном памћењу, и тестимонијалном и оном накнадном. Биће да су доцнији проучаваоци и поштоваоци Настасијевићевог дјела били брзи да повјерују њему самом онда када каже да га појединци *најоне*, *иако му то ни најмање није у нарави, да јавно настјуи*. Тај *йраведнички најон* код Настасијевића се више-мање испољава при скоро свакој негативној критици до које је дошао (ово је нарочито упадљиво када је о драмама ријеч) – била она у објављена у часописима или у облику одбијања дјела предатог за штампу. Настасијевић се, дакле, није либио да се повремено дословце обрачунава са критичарима. Његова аргументација у тим освртима, на наше велико изненађење, постаје повремено врло огорчена, па и увредљива, на граници са пасквилним тоновима. Дакле, првобитну изјаву да се Настасијевић релативно ријетко оглашава поводом свог дјела, а и одговарајући уопштени утисак о томе у нашој културној меморији, потребно је дјелимично модификовати – Настасијевић се веома ријетко, *неизазван*, оглашава о сопственом дјелу.

У разговору који је водио Д. Најдановић, нпр, баш поводом критичких написа о извођењу драма интервјуисаног, М. Настасијевић индигнираним тоном узвикује: „О критици! Да је у питању моје драме показала иоле објективности, доста бих се лако нашао на терену начелног неслагања. Овако, сама ме природа такве критике нагони да говорим не о њој, него о личним ставовима људи који су је дали. По моме мишљењу, они злоупотребљавају повјерење које им престонички листови указују, уносећи пометњу, где им је дужност да утврде и објаве истинске резултате са једне јавне приредбе“ (Настасијевић 1991а: 393). И овдје ће писац врло јасно нагласити мњење да су презентоване негативне оцјене резултат личних антипатија, и према томе недопустиво субјективне. Такође ће се, што је још занимљивије, осврнути на један структурни основ неповољне критике споран и у случају Милићевићеве рецензије. Расправљајући се са В. Глигорићем, који се осврнуо на мотив инцеста у Настасијевићевом дјелу означивши га *негосијојним* и *ниским*, оптужени пише да аутор критике „нема органа да јасно разликује спиритуално од карналног“ (Исто). Нема сумње да би исти став морао имати и када би ријечи било о Милићевићевој склоности да дијелове грађе из *Хронике* прогласи *баналним* и *вулгарним*. Код Настасијевића, дакле – врло модерно – за умјетност нема недостојне грађе, односно нема теме која не би могла, пропуштена кроз *сйиријуално*, бити подједнако добра за књижевну обраду као и свака друга.

Колико је он био свјестан иновативног потенцијала свог новог израза, односно колико је његово (декларативно) несврставање у авангардни покрет било ипак мимикријско, свједочи и овај кратки осврт на негативну рецензију што ју је на драму *Негозвани* дао Д. Крунић: „Што се тиче самог г. Крунића, ја с њиме, наравно, не мислим водити никаквих препирки преко јавности, из простог разлога што га сматрам неквалификованим за разговоре о уметности уопште, па ни драмској, особито ако она још и стреми стварима које уџбеник и лексикон још нису стигли да похватају“ (Настасијевић 1991: 397).

О раду у српској књижевној задрузи. Они на којима је знатан део одговорности за данашњу разбијеност у књижевном стваралаштву и сву пометњу у издавачким приликама код нас, толико су се заборавили да (после свега, и као крунишући своју благотворну делатност) кроз познато перо г. Живка Милићевића, лицем на Ускрс 1935. године, тешко увреде све што код нас вреди у књижевном стваралаштву. А то је ништа мање него рђав исход своје књижевне политике прогласити за успех, ма и по цену да се безобзирно стави крст преко свега што је, упркос свих недаћа, још увек у нашем књижевном стваралаштву и живо и делатно и несумњиво као вредност.

Кад је већ дотле дошло да се ради одбране начела морају објављивати и лични случајеви, налазим да ми је дужност објавити, ма и тешка срца, неколике појединости о томе како сам се и ја са својим приповеткама нашао у броју жртава *Српске књижевне задрује*. Још пре неколико година, на усмену поруку тадашњег секретара *Задрује* г. Вл. Торковића, поднео сам јој другу збирку својих приповедака, *Хронику моје вароши*, да их уврсти у издање *Савременика*. Све те приповетке већ су тада носиле свој књижевни печат, јер сам их пре тога повремено објављивао највећим делом у *СКГ*, затим по једну у *Вијенцу*, *Лейојису Мајице српске*, *Живојћу и рагу* и др., као и у књижевним додацима празничних бројева *Полијике* и *Правде*. *После две године чекања изражио сам да ми се рукопис враћи*. Уместо тога, од новог секретара *Задрује*, г. Св. Петровића, одговорено ми је *да је дело узео на реферат* *Живко Милићевић*, човек с којим, чак и ја, већ тада нисам говорио. И наравно, реферат је био такав да ми је г. Св. Петровић, *са једва уздржаним смиреном на лицу*, саопштио да је скроз негативан и да садржи такве тврдње на које ћу се, кад их прочитам, у најмању руку, наљутити.

Уздржао сам се, реферат нисам хтео прочитати, ћутке сам преко свега прешао, избегавајући тежак и незахвалан положај да, у недостатку заштите, самог себе пред јавношћу штитим (Настасијевић 1935: 2, сва подвлачења су ауторова).⁴

Зашто Настасијевић *већ њага* са Живком Милићевићем није говорио, немогуће је дознати. У његовим записима нема никаквих даљих напомена на ту тему. Међу прегледаним Милићевићевим текстовима изишлим неколико година прије него што је дотични сукоб Настасијевић у *Игејама* нотирао – такође нисмо нашли никакав податак. Зађевице у књижевном свијету ни тада, као уосталом ни сада, нису биле ријетке. Као детаљ, симптоматично је на примјер то да током једногодишњег уредниковања Милићевићевог у *Мисли*, у процвату Настасијевићеве продуктивности и славе (1927) у том

⁴ Овдје је важно и поменути да године 1944. Српска књижевна задруга, у оквиру редовног кола, књ. 310, издаје избор из Настасијевићеве прозе, наслова *Приповејке*, који је извршио Светислав Стефановић. Иронично, у тај избор улази осам приповедака из *Хронике* одбијене за штампање такође у *Задрузи*. Нажалост, у Архиву Задруге не могу се наћи позитивне рецензије на основу којих је овај избор прихваћен за штампу.

часопису нема објављеног ниједног Момчиловог текста, док су у претходним годинама они у *Мисли* редовни (1922. један приказ, 1923. пјесма и три приче, 1924. приповијетка, приказ изложбе, „Белешка...“, 1925. четири пјесме, 1926. пјесма). Упадљиво је чак и то да се од те године прекида и свака сарадња Настасијевића са часописом *Мисао*. Још је занимљивије да је почетком 1927. у *Полиџици* посљедњи пут за његовог живота и Милићевићевог уредниковања изашло нешто што је Настасијевић написао⁵. За закључцима, наравно, не треба брзати, али су овако поређане чињенице у најмању руку индикативне.

Ипак, занимало нас је на шта се тачно односи огорчени квалификатив и оптужба на Милићевићев рачун из увода Настасијевићевог текста – „*ио-лико су се заборавили* да (после свега, и као крунишући *своју блајоћворну делатиносћ*) кроз *иознајо йеро і. Живка Милићевића*, лицем на Ускрс 1935. године, *иешко увреде све* што код нас вреди у књижевном стваралаштву“ (подвлачења наша, Н. Б.). Наша прва мисао је била – због тежине увреде и уопштености тврдње, дакле, далекосежности њеног дејства – да се изјава односи на неки текст који је дао тадашњи уредник *Полиџике*. И претпоставка се испоставила као тачна, будући да у празничном васкршњем четвороброју (бр. 9678), датираном 27, 28, 29, 30. април 1935, налазимо текст Живка Милићевића „Сви прави и истински пријатељи наше књижевности озбиљно су забринуте“. Посвећен је приповједачу Душану Радићу, чије су збирке прича „топло“ и „с одошевљењем“ примљене код најшире публике, а које је текућа књижевна критика углавном оцијенила као нешто ретроградне и генерално не нарочито инспиративне. У тексту се, служећи се Радићевим дјелом као поводом, Милићевић заправо крајње иронично обрачунава са праксом и дOMETИМА „нове“ литературе, са најистакнутијим перима и најутицајнијим критичарима. Указујући на њихову слабу комуникативну моћ и лошу пријемчивост ван најужег круга, уредник *Полиџике* непрестано исмијава *ојменосћ* београдских књижевних кругова којима је највећа траума могућност да се српска књижевност врати гуњу и опанцима. (Милићевић пропушта да нам каже да је помињане три Радићеве збирке приповједака заправо издао он као уредник *Наше књије*, а о чему нас обавјештава Винавер у *Идејама*. Дакле, Милићевић у чланку брани сопствени укус и сопствену уређивачку политику, а напада неистомишљенике.)⁶

⁵ Изузевши једино жучну реакцију Настасијевићеву на приказ драме *Негозвани*, што је, у име коректне уређивачке политике, било практично немогуће одбити за штампу, и што свакако и не спада у књижевне текстове у ужем смислу ријечи.

⁶ Милићевић као пјесник и критичар био је на линији тзв. традиционалиста, насупрот тим годинама претежнијим авангардним струјањима. „Господин Милићевић је песник од талента, свој песник, који не иде за курсом модерне поезије“, пише за *Идеје* Станко Јелић поводом нове Милићевићеве збирке.

Уредник Милићевић био је тај који је одбио да објави ране прозне радове Меше Селимовића. О томе свједочи сам писац: „Исписао сам многе свеске, испунио их цртицама и причама о рударима, и на другој години студија послао сам неке од тих записа Живку

Очевидно искусни полемичар Милићевић успио је у једном релативно кратком и згуснутом новинском тексту да поткачи и појединце:

а покуде и напади углавном од оних још активних или бивших овдашњих наших књижевника, чију је некадашњу пунонадежну славу време јако очерупало, и који од сваког новог имена, од сваког новог писца, поготову кад је он даровит, осећају немалу опасност и истински страх за себе и своје некада славно, али данас прилично убого и неважно име, којем, од поплаве нових писаца, прети тежак и неизбежан заборав и браншу: оно мало непристрасне критике – уколико нам је Бог и ње дао и цијеле културне кругове: Да ли је сељак и паланчанин Радић желео баш да потврди то мишљење које су о њему одмах стекли високи и отмени књижевни кругови београдских салона који су, као што се зна, једини позвани да дају тон, а у исти мах и приступницу, књижевности и уметности (Милићевић 1935: 12).

Више је него разумљиво што је сардонично разумијевање за забринутост „правих пријатеља наше књижевности“, за „витезове без страха и мане, наоружане последњим убојним књижевним отровима“, изазвало на оглашавање најприје Винавера, а затим нешто касније и Настасијевића. Такође, све говори у прилог тези да сукоб Милићевића са Настасијевићем, Винавером, Црњанским⁷ није био (само) личне, него суштински и дубински поетичке природе. Његова, фукоовски речено, позиција моћи на којој инсистира Винавер⁸ („беспримерно шкодљив утицај у литератури“ – вели С. В. За Милићевића), али и очевидно иронична и изгледа вехементна природа нису могле ићи наруку начелној мирољубивости у времену, нити међу људима о којима је ријеч. *Г. Милићевић*, све су прилике, није био наклоњен авангардистима.

Милићевићу, уреднику *Полиџике*. Он ми је све вратио, с објашњењем да то није за *Полиџику*. Увјерен сам да је Живко Милићевић био у праву, јер су ти записи сигурно били слаби и неупотребљиви. Али је то одбијање на мене дјеловало поражавајуће, не зато што ми радови нису објављени, већ зато што сам изгубио сваку сигурност, и вјеру у свој смисао за писање, и у оправданост теме која ме је интересовала изнад свега“ (Селимовић 1977: 43). Овај Селимовићев навод, осим тога, говори и о пракси Милићевићевој да озбиљно и строго одмјерава и оне текстове који начелно „одговарају“ његовим поетичким и уредничким становиштима и укусу.

⁷ Дакле, чланак у *Полиџици* није крај приче о Милићевићевом сукобу са новима; а није, боље речено, ни почетак. Према свему судећи понешто прек и с добрим апетитом за жучну расправу Живко Милићевић доспио је и 1930. године на суд са Милошем Црњанским, који га је тужио за „увреду, клевету, повреду части, доброг имена и привредног кредита“. (Ријеч је о Милићевићевом тексту објављеном у *Полиџици*, 19. априла 1930. године, у коме је он, према мишљењу тужиоца, тенденциозно пренио наводе из једног памфлетског текста загребачког *Књижевника*.) Тужба је одбачена, Црњански се и жалио на пресуду, а генезом случаја се Милићевић бави и нешто доцније у тексту *Одбрана криџике њред судом*.

⁸ „Г. Живко Милићевић, књижевни уредник *Полиџике*, књижевни саветодавац фирме Геца Кон А. Д., уредник *Наше књије* и најупливнији члан одбора *Књижевне загреје* (...) spiritus rector наших првих књижевних установа“ (Винавер 1935: 2).

Подругљива констатација из спорног текста да је „генијална литература, као што се добро зна, само она литература коју данас нико не може да чита“ поуздан је индикатор, а цинични став да ће такву литературу „разумети и оценити, наравно, тек будућност“ занимљив је и са тачке гледишта историје књижевности – Милићевићева подсмјешљива напомена одиста се показала као профетска.

3. Негативна рецензија Милићевићева морала је Настасијевићу нарочито тешко пасти не само зато је збирка затражена за објављивање из куће која ју је потом и одбила, него и зато што је прва збирка, *Из њамној вилајетја*, побрала силне ловорике (чињеница на коју се, канда понешто и иронично, осврће и рецензент). Становито изненађење морала је приредити и чињеница да је већина приповједака из замишљене *Хронике* објављивана по часописима који су такође имали бар некакву (у одређеним случајевима и строгу и стабилну) уређивачку политику.

Постоји и једна занимљива хронолошка надоумица везана за дотичну збирку. Она искрсава онда када упоредимо пренесени Настасијевићев текст, податке из *Књижевној архива СКЗ* Светлане Стипчевић и податке из *Сабраних дела* Момчила Настасијевића, које је приредио Новица Петковић. Хронолошки чвор назире се онда када напоредо поставимо податак из *Архива* да је *Хроника*, захваљујући поднијетој (недатираној) рецензији Ж. Милићевића, одбијена још 1931. године, и податак приређивача *Сабраних дела* Новица Петковић, који описује препис начисто *Хронике* који је имао пред собом⁹, оквирно га датирајући на 1932. годину. Петковић опрезно каже да је рукопис настао отприлике тада, али и да „по свему судећи није могао пре тога“ (1991: 863), напомињући да се описује „у целини сачуван рукопис књиге“, чији се „наслови делимично разликују од оних каснијих изнад приповедака“ (1991: 856, 857). Приређивач такође биљежи да „извесне дораде, не одвећ велике, показују да је Настасијевић и касније радио на њему“ (1991: 863–864). Збуњује и то што је године 1931. објављена *Укојанка у Лейојису Мајице српске*, године 1932. у *Српском књижевном гласнику* излазе *За њомози Боже* и *Не-роди*, а 1933. изашао је у истом часопису *Наход*. Ово је важно јер сам Настасијевић наглашава да „све те приповетке већ су тада носиле свој књижевни печат“ јер су претходно биле објављене, што је необично јер посљедња излази 1933. Настасијевић у чланку за *Идеје* из 1935. године¹⁰ каже да је рукопис предао „пре неколико година на усмени захтев“, али и *да је њослије*

⁹ Петковић описује овај чистопис онда када напомиње да није сачуван предложак на основу ког је штампана *Хроника* 1938. године (1991: 863), пошто у самој књизи нема никаквих допунских напомена о рукопису, приређивачким принципима, нити имену самог приређивача.

Из свега што смо досад о судбини рукописа који Петковић, пак, описује могли дознати, он је у посједу породице, тј. наследника Момчиловог брата Славомира.

¹⁰ Да није ријеч о тексту који у периодици излази с кашњењем свједочи ауторово позивање на календар – *лицем на Ускрс 1935. године*.

двје године чекања тражио да му се рукопис врати (ова изјава је и подвучена у чланку). Овако сложени подаци довели су нас до недоумице да ли је могуће да је збирка на штампу (тј. на рецензију, због чијег је тона и оцјене збирка одбијена) предата нешто касније од у *Архиву* наведене 1931. године? Могуће је, наравно, да је Настасијевић начинио неколико преписа од којих је један предао *Загрузи*, а на осталима наставио да ради (није, рецимо, сачуван предлогак на основу ког је Винавер штампао *Хронику* 1938) и да је *Хроника* одиста предата поткрај 1930. или почетком 1931 – у том случају остаје као збуњујућа изјава Настасијевића да су све приповијетке *већ носиле свој књижевни печат*.

Проблем прецизне хронологије није важан због цјепидлачења када је тачно настао један кратки текст, по својој природи и ненамијењен објављивању. Један други податак изазива потребу да се проблем нешто подробније истражи. Наиме, те фамозне 1933. године у *Нашем језику* изашла је поразна критика из пера најугледнијег лингвисте онога доба Александра Белића. Текст немилосрдног и једнозначног наслова *Насиље над језиком*¹¹ – бави се одломцима из приповједака што припадају *Хроници* као збирци. Белић је дао себи у задатак да са формалне, али и са унутрашње, садржинске стране, идући корак по корак, оспори сваки квалитет Настасијевићевом дјелу. Чланак је темељан, оштар и ироничан. Чак и у нечему што би се могло препознати као суздржани комплимент: „(...) у многим реченицама било је срећно пронађених израза, несумњиво ослушнутих на улици, у народу, можда прочитаних у каквом речнику или збирци пословица“ (Белић 1933: 258), крије се заправо оптужба за свјесно или несвјесно плагирање.

Нашу пажњу завређују, на овом мјесту, понајвише упадљиве сличности појединих реченица и одломака из Белићевог текста и Милићевићеве рецензије. Прије напоредног постављања неколико кључних реченица треба нагласити да су у спорном временском одсјечку 1931–1933. и Живко Милићевић и Александар Белић чланови Управног одбора СКЗ. О књигама и едисијама се, евидентно је, дуго и темељно разговарало. Постављени наспрамно, одломци из двају негативних оцјена ова два наша културна радника на пољу језика и књижевности најбоље илуструју наведени утисак:

Белић: „Код њега се види стално старење, које прелази све више у манир, да просте и јасне ствари учини нарочито нејасним и неодређеним да свако може у њих унети што хоће. Такав стил и језик ми не можемо

¹¹ Јован Делић бави се овим текстом у раду *Импликације сјора око Настасијевићеве језика: А. Белић, И. Андрић, С. Винавер и М. Настасијевић*. Духовито описујући „грешног Момчила Настасијевића“ над чијом се прозом надвила крупна фигура неприкосновеног Белићевог језичког ауторитета као над „ђачким писменим задатком“, Делић, између осталог, примјећује: „Закључни дио текста пише строги и самоувјерени законодавац, који се не либи да понавља глаголске облике *мора* и *не сме* (...) Из сваке реченице избија самоувјереност, потреба за успостављањем строгог језичког реда и закона, за исправљањем ствари и постављањем исправности“ (Делић 2018: 228–229).

одобрити. (...) И у својим најбоље конструисаним реченицама г. Настасијевић се потрудио бар нешто да замрси.“

Милићевић: „(...) од почетка до краја *Хронике* пашти се да замрси оно што је врло просто, да учини нејасним оно што је потпуно јасно, да се поетизира оно што је сасвим банално (...)“

Белић: „Стил је његов, истина, место класичне лепоте чинио утисак извесне задиханости која је замарала. (...) Овако изукрштан и испреплетен текст могао је писац дати само после нарочита труда. Али шта је тиме постигао? Како је све неприродно, неправилно, исецкано и разривено!“

Милићевић: „(...) представља (збирка *Хроника*, прим. а.) несумњиво један велики приповедачки напор, толики напор да ви иза њега не престајете да осећате човека који се труди, мучи, зноји, и који вам баш тим својим печалним трудом и присуством непрестано смета да се заборавите (...)“

Белић: Али да се осети вредност тих средстава потребно је да су употребљена у књижевно исправном делу у којем је све остало на своме месту. Само ће тако та средства нешто значити. Међутим када се та средства стално употребљавају, када се сем њих допусте и насиља над смислом речи и насиља над њиховим облицима, онда се губи вредност тих средстава, добија се поремећен, насилно унакажен и нашем непосредном разумевању и осећању неприступачан текст.

Милићевић: Не слутећи довољно колико је тај тон опасан и манирисан, г. Настасијевић га још подхрањује и одржава извесним чисто стилским изопаченостима, служећи се реченичним обртима који, ако су икада били, више нису у употреби, и повећавајући тако једну општу нејасност свега и нелагодност која се од ње мора осећати, закукуљујући и замумуљујући и оно што, иначе, није ни закукуљено ни замумуљено.

Ако је одбијање *Хронике* на основу негативне рецензије човјека с којим је био у завади Настасијевићу непорециво било тежак ударац, онда су овакве оцјене из уста Александра Белића¹², не само тада, него и знатно касније, морале звучати као коначна пресуда Настасијевићу приповедача. Писац на

¹² Инсистирајући на томе да овај писац *квари* језик (при чему је видно да се о Настасијевићевом „незнању“ говори подразумијевајући заправо особену врсту нехајности и немара, али и добро функционално познавање језика), Белић закључује: „Намерно незнање – за нас је насиље“. Овај став се поткрепљује и у закључку: „Било да књижевник не влада језиком било да неће о њему да води бриге, већ га својој ћуди подвлашћује, – он за нас подједнако квари језик. Књижевни језик који иде свесном кварењу језика за нас је једнако несвесном кварењу. Насиље над језиком и незнање језика за нас су синоними“ (Белић 1933: 262).

Поводом, пак, Белићевих оцјена језика српских писаца М. Ковачевић закључује: „он (Белић) ће у властитим процјенама књижевним дјела бити највећи поборник нормативне стилистике Вуковог и Маретићевог типа. [...] Стил се, по Белићу, може као ‘допуштен’ једино остваривати у окриљу стандардног (књижевног) језика“ (Ковачевић 2013: 15). Поредњи Белићеве ставове са доцнијим мишљењима о Настасијевићевом језику, Ковачевић налази да „такво поређење недвосмислено показује да стилистички Белићеви критеријуми примијењени у тексту о Настасијевићу немају никаквог упоришта у савременој стилистици“ (Ковачевић 2003: 218).

ову критику (и то је ваљда једини случај) није реплицирао – биће да је снага ауторитета чувеног академика и језичког арбитра била исувише велика, а он сам *Насиљем над језиком* суштински погођен.

Непуне три године након текста за *Игеје*, у коме је бар донекле излио свој јед, али и незадовољство радом *Загрује*¹³ и општим приликама у нашој литератури, Настасијевић је умро послје краћег боловања. Неправду писцу и његовој другој збирци за почетак је, и донекле, исправило Винаверово издање целокупних дела. У часописима и новинама одмах по Настасијевићевој смрти наилази се на најаве тог планираног новог издања и на позиве на претплату.¹⁴ Ипак, *Целокућна дела*, конципирана као „издање пријатеља“ у девет књига, а у којима је *Хроника* књига бр. IV¹⁵, изазвала су млак одјек код публике, и периодика се, осим спорадично (тј. пригодно), не бави нарочито њиховом појавом.

Тек знатно касније, онда када, угрубо и отприлике, са Васком Попом почиње пуна рехабилитација Настасијевићева, и његова готово заборављена проза почиње се стидљиво помалјати на савременом рецептивном хоризонту. И даље је, до дана данашњег, она не само у сјенци поезије, него је и прва, старија збирке *Из џамној вилајетџа* знатно познатија и пријемчивија од збирке која је тема овог рада. Сигурно је да је главни узрок томе отежана разумљивост *Хронике моје вароши*, готово непробојност у њен семантички

¹³ Занимљиво је да је шест година прије њега и Милан Кашанин изразио дубоко незадовољство начином на који се Задруга односи према савременој литератури. Наглашавајући да му је суд непристрастан, да не пише ни панегирик ни памфлет, Кашанин критикује, у свом виђењу ретроградну, Задругину издавачку политику: „Не губећи ни тренут дужно поштовање према Задрузи, треба рећи отворено да је она, из године у годину, све више умртвљена, академски конзервативна и духовно неактивна“ (Кашанин 1961: 26).

¹⁴ О, назовимо их тако, ванлитерарним околностима које су пратиле ово издање, прикупљању средстава, окупљању редакције, одјеку у јавности видјети више у Димитријевић 2011.

¹⁵ *Хроника моје вароши* какву данас познајемо састоји се од 17 приповједака: 1. *За љомози боже*, 2. *Ойкуда дођосмо*, 3. *Како се сазда наша бојомоља*, 4. *Исџина о Ојакоме*, 5. *Родослов лозе Вамџира*, 6. *Ане Кагије реч о Ђир-Захиној коби*, 7. *Крлова невесџа*, 8. *Зайџ на врайџма*, 9. *Раџо злайџо!*, 10. *У боја дреновак*, 11. *Казивања о Земљиној Кхери*, 12. „Истинословац о међулушској смутњи“, 13. *Исџинословац сину*, 14. *Укојанка*, 15. *Нероди*, 16. *Наход*, 17. *Година*. Објављена је као цјеловита збирка у издању цјелокупних дјела које је Винавер са пријатељима и породицом сачинио послје Настасијевићеве смрти, објављених 1938/39. године. Сам концепт, пак, митске вароши чије се вријеме сустиче са приповједачевим, али у вријеме њеног настанка и са читаочевим – доста је старији. У *Сабраним делима Момчила* Настасијевића које је приредио Н. Петковић налазимо напомену да су фрагменти ране верзије једне опширне приче, под истим кровним насловом под којим ће се касније развити збирка – *Хроника моје вароши* – написани сигурно прије 1925. године (Петковић 1991: 880). „У рукописној заоставштини“, биљежи приређивач, „није нађена ниједна досад непозната прича или приповетка“ (Исто, 841). Настасијевић је, дакле, из прозе објавио дословно све из обје збирке што је на овај или онај начин довршио (ограђивање је у неку руку неопходно због изванредног броја варијаната). „Све су приповетке до 1933. најмање једанпут, а неке и двапут објављене у периодици“, нотира Петковић (1991: 864).

круг због приповједачеве тенденције да изврће језик на наличје и прекида спонтане комуникативне токове. Али ми смо склони данас да баш због тога *Хронику* посматрамо као изузетан домет наше књижевне авангарде, као (можда недосањан, али жив) сан о неслућеним могућностима свих извора нашег језика.

На крају овог текста, у интегралном виду биће пренијета досад необјављивана рецензија¹⁶ Живка Милићевића. Самом тексту није потребно да се опширно коментарише – он је кратак, одсјечан, на тренутке отровно подсмјешљив и беспотребно злурад. (С друге стране, *Милићевићу* не може се оспорити смисао за хумор, али ни одличан нерв за одређене авангардне поетичке рефлексе.) На примјер, није згорег примијетити да су одабрани цитати из *Хронике* доиста најслабија мјеста не само те збирке, него и Настасијевићеве прозе у цјелини – незгодно је само што Милићевић тај избор представља као резултат методе случајног узорка, а не пажљивог одабира. Друго, представљени микроцитати и крупнији уломци тенденциозно су извађени из контекста да би илустровали „печални труд“ и „чисто стилско увртање шије“. Данас нам је, пак, јасно да је Настасијевићу, у његовој потентно модерној прози, главни јунак био и остао *осамостљан језик*, чиме се оквалификовао као готово чист авангардни приповједач, онај који ослобађа прозу окова безусловних импулса радње. (Закључна, изванредна приповијетка *Година* којој је циљ да се одупре фактографском времену и чињеничној догађајности најбољи је примјер за ово.)

Не смије се ни пропустити прилика да се нагласи да је Милићевић врло прецизно идентификовао понеку значајну поетичку особеност Настасијевићевог приповиједања – али то је чињено у циљу дискредитације и приповједачевог талента и његових прозних домета. Сукобљавајући „спонтаност“ и „напор“, прво као ултимативни квалитет једног приповиједаоца текста, а друго као кључну одредницу Настасијевићеве наратије и уједно основ за њену дисквалификацију, Милићевић се поново, на извјестан начин, самоодређује као чист антиавангардист¹⁷.

На крају свих крајева, књижевна и културна јавност у годинама и деценијама последице оцртаног сукоба биле су те које су донијеле коначну пресуду. Иако је Настасијевић одувijek био нека врста помало ексклузивног аутора с суженим избором публике – *Хроника моје вароши* постала је незаобилазан наслов српске авангардне прозе, али и српске књижевности у цјелини.

¹⁶ Неколико очигледних грешака у куцању исправљено је током приређивања текста.

Веома смо захвални г. Драгану Лакићевићу, садашњем главном уреднику СКЗ, што нам је омогућио увид у тај текст и његово приређивање за штампу.

Немалу захвалност за помоћ у овом послу дугујемо и колеги Драгану Хамовићу.

¹⁷ Занимљива је врло и констатација коју износе Светлана и Никша Стипчевић у књизи *Задруга и њени њисци*: „За ново ослушкивање појава у савременој литератури највише је био заслужан Живко Милићевић, чији је укус, међутим, спречио да се чују и други гласови наше тада савремене литературе: у Задругиним издањима из тог периода нема Црњанског, да наведемо само једно име, да не говоримо о Растку Петровићу“ (Стипчевић 2004: 8–9).

4. Момчило НАСТАСИЈЕВИЋ: ХРОНИКА МОЈЕ ВАРОШИ. Нема, може бити, незахвалнијег задатка за оцењивача но давати суд о приповедачу који, у тако званој модерној литератури, ужива, свеједно како, не мали углед и чији је ранији рад већ оцењен скоро у самим суперлативима. А г. Момчило Настасијевић, о чијем раду желим да вам говорим, ужива такав углед и његова прва књига приповедака „Из тамног вилајета“ – дочекана је са славопојкама, које га приказују у најмању руку као изузетан таленат наше књижевности од кога, може бити, треба очекивати препород наше приповетке, ако не и прозе уопште. Још црње и горе је ако се оцењивач не поведе за већ примљеним готовим мишљењима, и нађе се у таквој ситуацији да не само што се не одушеви новом књигом већ прослављеног писца, него употреби прилично много времена да би себе натерао да до краја прочита ново дело, и, уместо одушевљен, у ствари буде њиме дубоко разочаран. Такав случај је, на жалост, баш мој случај са „Хроником моје вароши“ г. Настасијевића.

Занимљив или незанимљив, случај свакојачко тражи објашњења. Покушаћу да вам га дам.

Вештина приповедања колико је драгоцену толико је и стара, али можда недовољно објашњена. Врло многи и врло паметни људи покушавали су да је објасне, да пронађу законе по којима се она управља, да је заробе и окују у правила и формуле које се више неће мењати. Многи од тих закона показали се као савршено тачни, утврђена правила и формуле у пракси као врло исправни. Али, што је одиста занимљиво, и што није могло остати непримећено, то је факат да чак и одлично познавање свих тих закона и правила није још ниједног приповедача направило одиста великим, чак ни правим приповедачем. Није могло остати незапажено да у сваком одиста добром приповедању има извесне спонтаности, која се не да и не може научити, која се, ако хоћете, доноси собом, не подлеже никаквом досада познатом закону и правилу, и да је управо баш она, баш та спонтаност, извесан основни елемент у сваком бољем причању. У тој спонтаности, као основном елементу, налази се управо корен свих најбољих особина сваког приповедања. Нема ли ње, имате досадну приповетку и жалосног писца, који у толико више изгледа очајан у колико се више труди да засени и превари.

Ако смо се сложили у томе, сложили смо се у највећем недостатку г. Момчила Настасијевића. Одиста, њему та спонтаност потпуно недостаје. Он је чак толико далеко од ње да и не слути да она уопште постоји и да уопште представља неку вредност. Читава његова „Хроника моје вароши“, као целина, и свака ствар у њој, као појединост, представља несумњиво један велики приповедачки напор, толики напор да ви иза њега не престаете да осећате човека који се труди, мучи, зноји, и који вам баш тим својим печалним трудом и присуством непрестано смета да се заборавите, да изађете из себе, да уђете у ту варош коју би можда он хтео да вам дочара, да се зближити са личностима које би хтео да вам прикаже, да заборавите њега, најзад, печалног трудбеника, који од почетка до краја „Хронике“ пашти се

да замрси оно што је врло просто, да учини нејасним оно што је потпуно јасно, да је поетизира оно што је сасвим банално, да прида архаичан тон старих средњовековних хроника ономе што је, на жалост, јако вулгарно и, у томе архаичном тону, чак и комично, онако исто као кад би неко хтео да пева „братовац“ на глас црквене песме, рецимо као „Свјати Боже“.

Тај основни недостатак овога приповедања г. Настасијевић се труди да заглади на разне начине, али је најглавнији онај који је дао битну карактеристику читавом његовом приповедању и претворио га – после ове „Хронике“ то је потпуно јасно – у један јако досадан, чак и несносан манир. Тај начин је, пре свега, у архаизирању тона приповетке, а затим, не знам како другојаче то да кажем, у извесно чисто стилском завртању шије... Није, међутим, нарочито потребно доказивати да један исти вештачки и исконструисан архаичан тон није могућно без опасности применити на сваки предмет приповетке и сваку ситуацију у приповедању. Јер, ако се и нађе једна приповетка у којој такав тон зазвучи сасвим природно и убедљиво, будући у извесном складу са предметом и личностима, нађе их се пет у којима је он немогућан по неприродности, чак лажи коју унесе. Таква једна приповетка је, на пример, „Истинословац о Рајановом посвећењу“, а таквих пет су: „Родослов лозе Вампира“, „Крлова невеста“, „Рашо, злато“, „У Бога дреновак“ и „Запис на вратима“.

Не слутећи довољно колико је тај тон опасан и манирисан, г. Настасијевић га још подхрањује и одржава извесним чисто стилским изопаченостима, служећи се реченичним обртима који, ако су икада били, више нису у употреби, и повећавајући тако једну општу нејасност свега и nelaгодност која се од ње мора осећати, закукуљујући и замумуљујући и оно што, иначе, није ни закукуљено ни замумуљено. Свега неколико, и кратких, цитата треба да покажу то о чему говорим – пошто цео рукопис г. Настасијевића немам намеру да вам читам, и ако би се стварно тек онда могло видето шта он управо представља.

Ево вам, пре свега, једног цитата из *Казивања о Земљиној кћери*:

„Освану ту на калдрми, и на питања не знајаше о себи осим имена, нити се икад јави ко признати је за своју.

И да је гад неки, него младо се распуило, а вири јој из оне рите румена снага, а полегла златали маља по густој, море, мртвака да те крај ње пронеше, па би ти се насмешио брк!

Те и ми, све овејани домаћин, и тобож очински око девојке, оно упрљиле очи у голотињу, туго! Шта зна човек, радња овамо, кућа онамо, а у средини тако испречи се напаст, а опет, није се ни нама срце од поштења у камен претворило, а што кажу, пио не пио плати ћеш, море, пиљи у ово пустиње, побратиме, кад ти се овако сама разоткрива на путу! Дуг је век, дужа срамота, има се чим, хвала Богу, плаћати!

А она све открива груди, а оно јој се колена укажу и даље онамо милота, бато!...“

Цео цитат је карактеристичан, поред онога о чему сам већ говорио, још и по томе што г. Настасијевићу недостаје осећај за комично и банално. Јер само човек коме то осећање потпуно недостаје може да напише: „а полегла златали маља по густој, море, мртвака да те крај ње пронеше, па би ти се насмешио брк!“ или оно: „Море, пиљи у ово пустиње, побратиме, кад ти се овако сама разоткрива на путу!“ Или, најзад: „А она све открива груди, а оно јој се колена укажу и даље онамо милота, бато!...“

Ево вам један цитат из „Записа на вратима“:

„Кривоноги Кико показа нешто гумено, а изнутра цедио се смрад. Туга је пипнути, кад се не зна чему је ствар.

Бацило тобож отуд с тавана право њему пред ноге. У печурку би се спрчио, да је збиљо било! Тек, више не примасмо из његове руке. А и за досле, то му је, шта ко прими. Јер нису ником забадава криве ноге и оба ока у разрок.

А оно гумено, сигуран сам / као што би и сви ми, да само потражимо / нашао је негде у фиџоји своје рођене куће.“

Кривоноги Кико који „показа нешто гумено“ и „оно гумено“ о чему је писац сигуран да је „нашао негде у фиџоји своје рођене куће“ леп су пример тога извештаченог тона и стила увек кад је реч о нечем простом и јасном, а и простоте и јасности г. Настасијевић се, изгледа, боји као најљућих својих непријатеља. У целом горе наведеном цитату, међутим, једино што је добро и једино што је одиста на своје месту то је оно да: „Нису неком забадава... оба ока у разрок!“.

Још један цитат из приповетке „Рашо, злато“:

„По два би, онда, чокања уз лојаницу на ноћ, и по три. /Сва је прилика, и тамо га престаше поливати/. Јер ни ону другу полу више не купујући, дозобаваше за што му из раније кора и корица оста у три буцака међу траљама, те се ту неокрпљене гомилале. Јер четврти, цео запремаше ципелица, обдан ћебетом покривена, чиме се обноћ, док тонта, више не огртао, туго! И што би га по жена и две, и три на дан, /све оне могу да су горопадне/ оним истим папучама шопале, те их не стигао прикрпити, сињи!“

И из овога пасуса може се видети како г. Настасијевићу у свечаним, чак лирским изливима падају на памет сасвим вулгарни изрази и он их, по већ констатованом осуету осећања за комично, најревносније уноси, и не осећајући при том колико је управо очајан контраст између вулгарног „тонта“ и „туго“, или између онога „шопати“ и онога „сињи“. Факат би био потпуно несхватљив ако се не би прилило оно што изгледа да је ипак истина: то јест да је такав факт могућан само онда ако се и приповедање схвати само као једно „тонтање“, истрајно, дурашно, до падања у несвест.

Надам се да не може бити никаквог изненађења ако, не позивајући се више ни на какве цитате, кажем да је моје искрено мишљење да г. Настасијевићева „Хроника“ не заслужује да уђе у Задругина издања.

Ж. Милићевић

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. Насиље над језиком. *Наш језик*, год. 1 (1933): 257–262.
- ВИНАВЕР, Станислав. У одбрану наше књижевности. *Идеје* 1/24 (4. V 1935): 2.
- ДЕЛИЋ, Јован. Импликације спора око Настасијевићевог језика: А. Белић, И. Андрић, С. Винавер и М. Настасијевић. *Александар Белић, српски лингвиста века*. Књ. 3. *Александар Белић и „београдски стил“*. Ур. Александар Милановић. Институт за српски језик САНУ, Београд, 2018.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Владимир. *Светица српског језика: рана читања Момчила Настасијевића*. Горњи Милановац: Библиотека „Браћа Настасијевић“, 2011.
- КАШАНИН, Милан. *Пронађене ствари*. Просвета, Београд, 1961.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Грамајичке и стилскичке теме*. Јавна установа „Књижевна задруга“. Бањалука, 2003.
- МИЛИЋЕВИЋ, Живко. Књижевник тражи читаоце. *Политика*, бр. 8032, год. XXVII (16. септембар 1930): 11.
- МИЛИЋЕВИЋ, Живко. *Књижевне хронике*. Књ. 1. Државна штампарија Краљевине Југославије. Београд, 1931.
- МИЛИЋЕВИЋ, Живко. Сви прави и истински пријатељи наше књижевности озбиљно су забринути. *Политика*, бр. 9678, год. XXXII, (27, 28, 29, 30. април 1935): 12.
- МИЛИЋЕВИЋ, Живко. Белешка о писцу. *Творци и њумачи*. Суботица: Минерва, 1958.
- НАСТАСИЈЕВИЋ, Момчило. „О раду у Српској књижевној задрузи. *Идеје* 1/24 (4. V 1935): 2.
- НАСТАСИЈЕВИЋ, Момчило. *Проза*. Сабрана дела Момчила Настасијевића. Књ. 3. Прир. Новица Петковић. Дечје новине, Г. Милановац. 1991.
- НАСТАСИЈЕВИЋ, Момчило. *Есеји, белешке мисли*. Сабрана дела Момчила Настасијевића, Књ. 4. Прир. Новица Петковић. Г. Милановац: Дечје новине, 1991.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. О издању Настасијевићеве прозе (уређивачке напомене). *Сабрана дела Момчила Настасијевића. Проза*, књ. 3, Горњи Милановац: Дечје новине.
- СЕЛИМОВИЋ, Меша. *Сјећања*. Слобода. Београд, 1977.
- СТИПЧЕВИЋ, Светлана. *Књижевни архив Српске књижевне задруге*. СКЗ, Београд, 1982.
- СТИПЧЕВИЋ, Светлана, СТИПЧЕВИЋ, Никша. *Задруга и њени њисци*. СКЗ, Београд, 2004.

Nedeljka V. Bjelanović

*PEČALNI TRUDBENIK AND SPIRITUS RECTOR:
DESTINY OF THE COLLECTION HRONIKA MOJE VAROŠI*

Summary

The paper discusses and comments on Živko Milićević's negative review of the manuscript *Hronika moje varoši* (*Chronicle of my town*) by Momčilo Nastasijević, submitted to the Serbian Literary Association in 1931. The review was submitted without a date so the year when it was written was determined later. It is kept in the Archive of the Serbian Literary Association. It is a testimony not only to a revolutionary time ripe with poetic differences, but also speaks a lot about the people involved, about literary squabbles and generally about the cultural circumstances in the undoubtedly vivid period between the two world wars. The history of this interesting case in our publishing is part of the history of our literature and our cultural history in general. The *Chronicle of my town* was first structured in an unusual way and then published in a roundabout way, later becoming part of our literary canon. The process started with a negative review and consequently a refusal of publication, which was followed by the author's bitter reaction that went unnoticed. Then came a crushing text written by one of the greatest authorities of that time and present day as well, but it all ended with the manuscript being published posthumously. This was followed by reprints, numerous selections of authors and anthologies, two editions of collected works (one of them a critical edition) and introduction to the curricula of schools and universities. This process of canonization lasted for almost six decades since the moment discussed in this paper. Years and decades later literary and cultural public was the one that made a final verdict in the conflict described here. Although Nastasijević was always a kind of an exclusive author with a narrow audience, the *Chronicle of my town* became an unavoidable title of Serbian avant-garde prose and Serbian literature in general.

Институт за књижевност и уметност
Београд
nperisic@gmail.com